

ATITUDINI FAȚĂ DE CARTEA ROMÂNEASCĂ VECHIE DIN COMITATUL ALBA INFERIOARĂ ÎN PERIOADA SECOLELOR XVII-XIX. PRELIMINARII

În studiul de față ne-am propus să creionăm un posibil proces de formare a unei atitudini printr-o politică editorială, urmărind producția tipografică a celor două centre culturale transilvănene, Bălgrad și Blaj, aflate sub influența nivelurilor de gândire occidentală: calvinism și catolicism. Prefețele cărților identifică scopul colectivelor editoriale de a stabili grupurile de lectură cărora li se adresează producția de carte. Cărțile, o dată ajunse la cititori, au permis formarea și inserarea unor păreri, a unor atitudini față de carte, dar și față de viața cotidiană. În final cărțile au contribuit la formarea mentalităților.

Metoda de percepere a mesajului editorial, prin atitudini și mentalitate, inițiază o anchetă triplă, privind politica editorială, semnatarii mesajelor scriptice reprezentate de prefețe și finalitatea atinsă de mesajul editorial în societate prin intermediul însemnărilor de carte. Adresabilitatea mesajului editorial, urmărită din perspectiva politicii princiare, mitropolitane și episcopale, ne determină să realizăm o incursiune în viața politico-culturală a celor două centre editoriale, ancorate într-o activitate cultural-spirituală în perioada secolelor XVII-XIX în spațiul cercetat.

Curtea princiară a fost interesată de acceptarea dogmelor calvine în societatea albaiuliană și implicit transilvăneană, iar Episcopia greco-catolică intenționa să-și întărească poziția, dobândită cu multă dificultate, folosindu-se și de carte. Principii transilvăneni din familiile Rakóczy și Apafi aveau o pregătire de orientare calvină, prin urmare una dintre preocupările lor culturale era traducerea cărților de cult în limbile naționale. Ideea o regăsim în tezele protestantismului de factură luterană acceptat în mediile de cultură germane și în general europene. Urmând ideile Reformei religioase, principii calvini au deschis în tipografia princiară albaiuliană o secție românească dotată cu un set de litere chirilice. S-a tipărit carte românească destinată cultului și carte românească pentru educarea poporului. Dintre cărțile destinate cultului putem numi *Evangelhia cu învățătură*, *Noul Testament* și *Psaltirea*. Cărțile menționate erau tipărite pentru cult, dar și pentru edificarea spirituală a credincioșilor practicanți, care citeau sau ascultau cuvântul citit în timpul oficiului serviciului religios. Cărțile dedicate eminentelor educării erau de regulă *Bucoavna* și *Catehismul* calvin, foarte bine organizat și concis. Curtea princiară a dominat activitatea tipografică prin superintendenții calvini, permanenți supraveghetori ai Mitropoliei ortodoxe. Din anul 1683 va avea loc o schimbare în cadrul tipografiei, realizându-se un nou set de litere, aspect care ne determină să credem că s-a organizat o altă tipografie mitropolitană, a cărei activitate va fi influențată de eruditul protopop Ioan din Vinț, neschimbându-se politica editorială. Eruditul accentuează în toate prefețele elaborate ideea constituirii unei limbi naționale unitare și utilizarea limbii române în cult prin tipărirea cărții românești. Se observă din 1683 o diversificare a subiectelor literare: *Cărare pre scurt spre șapte bune îndreptătoare* este un manual destinat atât clericilor cât și laicilor, pentru buna pregătire a diaconilor a fost tipărită *Rânduiala diaconștelor*, *Bucoavna* cu rol didactic, *Sicriul de aur* cuprinde omiletică funebră, subiectul fiind dezvoltat mai târziu în *Cazanii la oameni morți*.

Tipografia blăjeană sprijinită de Episcopia greco-catolică a publicat carte de cult și carte de învățătură pentru studenți. Cartea necesară procesului didactic nu a fost asigurată numai de tipografia blăjeană, ci au contribuit la organizarea fondului livresc blăjean și tipografiile de la Viena și Buda. În centrul blăjean pulsează ideea de educație extinsă la nivelul întregii societăți prin producția editorială, apropiindu-se tot mai mult de cititorul laic. Indiferent de conținutul lucrărilor, în prefețele sau epilogurile lor vom regăsi în permanență ideea de educație¹. Blajul, în perioada secolelor XVIII-XIX, s-a integrat în atmosfera iluminismului european, promovând

¹ Iacob Mârza, *Etape și momente în istoria învățământului din Transilvania (sec. XVIII-XIX)*, Sibiu, Editura Imago, 2002, p. 11-13.

ideea de națiune prin intermediul programului editorial, al conținutului învățământului și prin participarea cărțurarului-intelectual de formație teologică sau laică la programul de erudiție în societatea locală și nu numai. În materialul editat regăsim ideile raționalismului german expus concret sau inserat printre rânduri, solicitându-i cititorului abilitatea interpretativă.

Am selectat câteva prefete care vin în sprijinul celor afirmate mai sus privind politica editorială la Bălgrad și Blaj. Astfel, prefetele tipăriturilor bălgradene din secolul XVII conțin mărturii despre procesul editorial susținut atât de echipa din partea Mitropoliei Bălgradului, cât și din partea curții princiare, creând o idee clară asupra politicii editoriale din cele două centre tipografice.

Evangelhia cu învățătură (1641) a fost tipărită de mitropolitul Ghenadie cu scopul de a asigura numărul necesar de evanghelii în parohiile ortodoxe și pentru a „fi de învățătură creștinilor”². Mitropolitul Ghenadie, supravegheat de curtea calvină, a obținut dreptul de a edita *Evangelhia* în limba română cu caractere chirilice. Ediția din 1641 poate fi rodul colaborării dintre mitropolitul Ghenadie și mitropolitul Teofil al Țării Românești, colaborare materializată prin prezența tipografului Dobre, cel care a tipărit *Evangelhia*³.

Noul Testament (1648) este editat cu scopul de a fi achiziționat de comunități pentru slujbele zilnice și pentru lectura particulară. Prefața *Noului Testament* precizează necesitatea formării unei limbi unitare în spațiul transilvănean: „[...] noi, rumânii, carii sântem în țara Măriei Tale, nu avem neci Testamentul cel Noul, neci cel Vechiu deplin întru limba noastră [...]”⁴. Ideea unității lingvistice va fi reluată în cea de-a doua predoslovie în următorul pasaj: „Noi, dreptu aceia, ne-am silit den cât am putut, să izvodim așa cum să înțelegă toți, iară să nu vor înțelege toți nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuiia ce-au răsfirat rumânii printr-alte țări, de ș-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăescu toți într-unu chipu”⁵. Curtea princiară era interesată de traducerea cărților liturgice în limba română. În mod subtil, Curtea încearcă să familiarizeze credinciosul cu preceptele ideologice calvine, activitate sprijinită de superintendentul Ștefan Geleji. Citate din *Noul Testament* de la 1648 au fost folosite pentru editarea *Bibliei* de București din 1688⁶, având și importante valențe filologice, dar și istorice prin însăși existența sa și a prefetelor sale. Ideile susținute de editori în contextul prefetelor vor contribui la conturarea unei ideologii iluministe cu veleități naționale, cum este cea susținută de membrii Școlii Ardelene⁷.

Completarea fondului de carte util reformării liturgice, conform doctrinei calvine, prevedea citirea și explicarea Scripturii și a cântărilor din Scriptură, în acest sens fiind tradusă în limba română *Psaltirea* (1651). În prefața cărții este amintită, ca și în prefața *Noului Testament* din 1648, necesitatea folosirii limbii române în slujbele religioase⁸. *Psaltirea* a fost una dintre etapele planului de editare a Bibliei, susținut de Curtea princiară, fiind o lucrare dedicată lecturii individuale a celor „mici și mari”⁹. Mitropolitul ortodox Simion Ștefan, obligat să accepte prezența teologului calvin Gheorghe Csulay, în calitate de supraveghetor al activității tipografice, și-a păstrat cu abilitate autonomia.

Cărare pre scurt (1685) este destinată formării omului de rând: „[...] ea învață pre tot rândul de oameni în toată vârsta lucru bun și de folos sufletului”¹⁰. *Cărarea pre scurt* are un conținut simplificat de influență pietistă, fiind tradusă din limba engleză în limba maghiară de

² Eugen Pavel, *Carte și tipar la Bălgrad (1567-1702)*, Cluj-Napoca, Clusium, 2001, p. 124; *Noul Testament*, Alba Iulia, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Române, 2001, p. 7-11.

³ Eva Mârza, *Din istoria tiparului românesc tipografia de la Alba Iulia 1577-1702*, Sibiu, Editura Imago, 1998, p. 25-27.

⁴ *Ibidem*, p. 127.

⁵ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia Românească Veche 1508-1830* (în continuare B.R.V.), I, București, Edițiunea Academiei Române, 1903, nr. 54, p. 170.

⁶ Eva Mârza, *op. cit.*, p. 44.

⁷ Dan Râpă-Buicliu, *Bibliografia Românească Veche. Additamenta. I. 1536-1830*, Galați, Editura Alma, 2000, p. 169-173.

⁸ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite 1697-1751*, în *Perspective*, anul XVII, 1994-1995, nr. 65-68, p. 64; *Psaltirea de la Alba Iulia 1651*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2001, p. 11-33.

⁹ Eva Mârza, *op. cit.*, p. 46-47.

¹⁰ B.R.V., I, nr. 82, p. 276.

Kezdivásárhelyi Matkó István. Textul din prefață adresat cititorului cuprinde îndemnul „cetește, ascultă și învață”, îndemn regăsit în prefața *Sicriului de aur* (1683)¹¹. Întregul conținut reprezintă un program de conduită socială pentru viața cotidiană a credincioșilor laici și clerici, urmând rigorile confesiunii calvine¹².

Ceaslovețul (1686) a fost imprimat „în zilele prealuminatului domn Apafi Mihai”, în tipografia Mitropoliei Bălgradului și era destinată, în special, lecturii particulare. Lucrare de mare circulație europeană, încă din Evul Mediu timpuriu, este cunoscută în Europa Occidentală sub numele de *Breviar*. Redactarea sa în limba română încuraja utilizarea limbii române în mediul familiar: „Pentru care lucru, văzând noi lipsa beserecii, slobozit-am această cărțuie ce să cheamă Ceasloveț pre limba rumânească”¹³. Este, din nou, accentuată utilizarea limbii române, ca formă de exprimare a cuvântului scris.

Molîtvenicul (1689) este o carte utilizată de regulă în timpul slujbei și este organizată ca o culegere de rugăciuni rostite în diverse momente semnificative în viața creștinului. Reeditarea *Molîtvenicului* în limba română avea două finalități diferite, familiarizarea creștinului român cu cuvântul rugăciunii și completarea cunoștințelor religioase în mediul clerical: „Numai aceasta să vede lipsa că mulți dintre preoți, neînțelegând tipicurile, rânduialele, foarte cu nedestoinicie s-au isprăvit toate slujbele”¹⁴.

Bucoavna (1699) este o carte rară de învățătură, integrată în programul cultural-religios al vremii, subliniind un moment important din istoria învățământului elementar românesc din Transilvania: utilizarea manualelor școlare pentru copii¹⁵.

Prefața lucrării *Chiriadodromion* (1699) subliniază redactarea „pentru folosul și luminarea neamului nostru rumânesc”, afirmație reală dacă urmărim răspândirea lucrării pe teritoriul românesc, păstrându-se până astăzi într-un număr mare de exemplare. Fundamentul financiar, moral și spiritual al textului îl constituie nucleul editorial de la Alba Iulia, sprijinul acordat de mitropolitul Țării Românești și textele de origine munteană sau moldoveană utilizate de cărturar¹⁶.

Destinația cărților blăjene este justificată prin politica editorială susținută de capii bisericii și profesorii școlilor, atitudine dedusă atât din prefețe cât și din conținutul cărților (ne vom opri doar asupra unor exemplare din cele mai grăitoare).

Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște (1750) este realizată de Petru Pavel Aaron și monahii erudiți ai primului locaș monahal blăjean, fiind destinată învățământului: „Vrednică drept aceea a aflând-o ca, cei ce știu ceti nu numai pe la casele sale să o cetească și să o procetească [...]”¹⁷. Opera face parte din primele catehisme ale confesiunii greco-catolice.

Ceaslovul (1751) este tipărit cu binecuvântarea episcopului Petru Pavel Aaron „în Sfânta Mânăstire de la Blajiu”¹⁸. *Ceaslovul* este o lucrare ordonată, fiind scrise rugăciunile și orele indicate pentru citirea lor. *Ceaslovul* avea rolul de organizare internă a vieții monahale și de pregătire a credinciosului laic. *Ceaslovul* poate fi integrat în categoria manualelor, chiar dacă nu rezultă din rândurile prefeței, fiind utilizat în Seminarul teologic în scop educativ.

Strastnic (1753) conține informație redată pe foaia de titlu care ne relatează compoziția sa: „cuprinde în sine slujba sfintelor patimi și a Învierii lui Hristos”. Episcopia Blajului, aflându-se în perioada de început, avea nevoie de carte destinată cultului. Foaia de titlu precizează că a fost editat cu binecuvântarea episcopului Petru Pavel Aaron, în „Mănăstirea Sfintei Troițe”¹⁹.

¹¹ Eva Mârza, *op. cit.*, p. 67-73.

¹² Dan Râpă-Bucliu, *op. cit.*, p. 193.

¹³ *Ibidem*, p. 279; Eugen Pavel, *op. cit.*, p. 138.

¹⁴ Eugen Pavel, *op. cit.*, p. 142; B.R.V., I, nr. 27, p. 295.

¹⁵ Dan Râpă-Bucliu, *op. cit.*, p. 211-213.

¹⁶ Eva Mârza, *op. cit.*, p. 100-102.

¹⁷ *Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște. Păstoricească Poslanie sau Dogmatica învățătură a Beserecii Răsăritului*, Cluj, Argonaut, 2004, p. 5-109.

¹⁸ B.R.V., IV, 1944, nr. 105, p. 70.

¹⁹ *Foaia de titlu*, în *Strastnic*, Blaj, 1753, f. 1r.

Strastnicul este considerat o lucrare importantă, fiind primul *Strastnic* românesc tipărit independent și foarte răspândit „în toate părțile Ardealului”²⁰.

Triodul (1771) a fost editat, după cum mărturisește foaia de titlu, în tipografia „Mănăstirii Bunei Vestiri”²¹, având ca fundament textele grecești tipărite la Roma²². Beneficiind de atenția vicarului de atunci al Episcopiei greco-catolice din Blaj, Ioan Iacob Aron, cartea a ajuns, direcționată de acesta, în foarte multe biserici din Transilvania.

Acatistierul (1774) este tipărit cu binecuvântarea „celor mai mari” în tipografia din Blaj, fiind o culegere de rugăciuni aleasă pentru „evlavia fieștecăruia creștin”. Conținutul este însoțit de o aprobare semnată de Silvestru Caliani „celu dintâu revizoru a cărților”²³. Aprobarea dovedește că producția editorială era supravegheată de episcop și consilierii săi. Acatistul este un tip de rugăciune dedicată sfinților, fiind citită atât în timpul serviciului religios cât și în particular.

Catechismul cel mare (1783), întocmit de Gheorghe Șincai, în calitate de „director și catehet”²⁴ al școlii din Blaj: „[...] în care să se învețe toți Pruncii în limba sa a cetii, a scrie, a numera, sau Arithmetica, și învățătura ceștinească ca să poată fieștecarii dintră dânșii fi nu numai buni fii ai patriei sale, ci și adevărați creștini [...]”²⁵.

Propovedanie la îngropăciunea oamenilor morți (1784), textul este însoțit de foaia de titlu care are inserat pe verso un text ce sensibilizează prin fermitate și concizie cititorul: „Adevărat adevărat zic voao, că vine ceasul, și acum iaste, când morții vor auzi glasul Fiului lui Dumnezeu, și cei ce vor auzi, vor învia. Ioann: 5. Că de sântem împreună altuiți după asemănarea morții Lui, împreună și învierii Lui vom fi părtași, iară de am murit cu Hristos, credem că vom și învia cu Dânsul: Rom: 6. Cine iaste omul carele iaste viu, și să nu vază moarte. Psalm, 88”²⁶. Subiectul textului poate fi interpretat ca o continuare a textelor *Sicriul de aur* și *Cazanii la oameni morți* tipărite la Bălgrad, deoarece dezvoltă și justifică atenția acordată conceptului de moarte în predici și în lucrări editate. Cele trei lucrări, tipărite în perioade de timp diferite, ar putea dovedi o continuare a activității tipografice bălgrădene în centrul blăjean.

Theologhiia moraliciască (1796) a eruditului Samuil Clain dezvoltă un subiect didactic, lucrarea fiind un manual venit în sprijinul „fiește cărui creștin” și al „păstoriloru sufletești”. *Theologia* fiind dedicată în special preoților „să poată învăța deregătoriile și detoriile creștinești, ca apoi acele să învețe pre toți aceia a căroră grije și răspunsu asupra sa au luat [...]”²⁷. Lucrarea contribuie, alături de *Theologia dogmatică*, la aprofundarea cunoștințelor teologice.

Theologia dogmatică (1804-1811)²⁸ se adresează preoților povățuindu-i să pregătească „norodul” în timpul slujbei. Lucrarea cu caracter dogmatic a fost întocmită pentru pregătirea preoților și pentru buna organizare parohială. Întâlnim din nou ideea de educație raportată la categoria preoților, iar prin extensie se răsfrânge asupra cititorului-laic. Redactată cu sprijinul episcopului Ioan Bob, lucrarea este un tratat de taine: „Acestu Tractatu de taine preste totu începându-l naintea rusaliilor [...] isprevindu-l pe Sânpetru [...]”; ea a fost folosită ca manual sau ca lucrare de referință²⁹.

Manualele școlare, lucrările teologice, cartea pentru strană și cărțile destinate lecturii particulare tipărite la Blaj între anii 1747-1830 și completate cu edițiile de la Viena și Buda au

²⁰ Zenovie Păclișanu, *op. cit.*, p. 64, își susține afirmația urmărind itinerarul *Strastnicului* notat de N. Iorga, care l-a găsit în: Alba Iulia, Băsești, Beclean-Bistrița, Beșimbac, Corabia-Ciceu, Drăguși, Dridif, Feleac, Hunedoara, Ilieni, Letca, Lissa, Ludișor, Ohaba, Șinca Veche, Turdaș, Ucea de Sus, Voila și Zlatna.

²¹ B.R.V., IV, 1944, nr. 151, p. 89.

²² *Ibidem*, p. 123-124.

²³ B.R.V., II, 1912, nr. 383, p. 203.

²⁴ *Ibidem*, nr. 462, p. 281.

²⁵ *Ibidem*, p. 282.

²⁶ Foaia de titlu, în *Propovedanie la îngropăciunea oamenilor morți*, Blaj, 1784, foaia de titlu v.

²⁷ B.R.V., II, 1912, nr. 600, p. 385-386.

²⁸ *Ibidem*, nr. 675, p. 452-453.

²⁹ Dan Râpă-Buicliu, *op. cit.*, p. 124-125.

format o „bibliotecă” necesară atât procesului de învățământ, cât și bisericii din Transilvania, partea neunită și unită.

Scopul declarat al politicii editoriale a celor două tipografii era răspândirea cărții la toate nivelele de cultură, însemnările selectate dovedind implicarea cărturarilor în răspândirea cuvântului scris. Atitudinea editorilor și cititorilor față de carte a contribuit la formarea gustului pentru lectură la diferite nivele ale societății românești. Colectivele editoriale de la Alba Iulia și Blaj au trezit conștiința, au format generații, au pus în circulație idei și au provocat ecouri. Însemnările dovedesc o orientare spre carte în mai multe moduri, urmărind scopuri distincte. În atmosfera secolului al XVII-lea cartea românească veche se achiziționa în mod direct și în mod indirect. Cărturarii-teologi implicați în editarea cărților le achiziționau în mod direct din tipografie. O dovadă în acest sens sunt ex-librisurile și alte însemnări, care dovedesc dreptul de proprietate asupra lucrării semnate. Materialul achiziționat constituia de cele mai multe ori fundamentul livresc al bibliotecilor particulare și de stat. În sprijinul celor afirmate remarcăm semnătura mitropolitului Simion Ștefan³⁰ pe o *Evangheliă învățătoare*, care este dăruită „la svîta besearica”. Exemplarul *Noului Testament* numit sugestiv al tipografului Rusu din Sibiel conține o însemnare cu informații despre momentul editării sale³¹, reconstituind atmosfera de lucru din tipografia princiară în secolul al XVII-lea și menționează grupul de trudituri care au contribuit la editarea acestuia. Sava Brancovici³² și „Popa Ioan din Vinț”³³ sunt personalități direct implicate în activitatea culturală albauliană. Semnătura lui Sava Brancovici lăsată pe *Evangheliă* nu este surprinzătoare, amintindu-ne de cele două biblioteci din Mitropolia bălgrădeană și de la Sibiu. Ioan din Vinț a contribuit la tipărirea colecției de cuvântări funebre *Sicriul de Aur*, a tradus în limba română *Cărare pe scurt spre fafte bune îndreptătoare* și a alcătuit cea mai completă formulă a *Molitvenicului* ortodox de până atunci³⁴. Prezența semnăturii sale în calitate de „notarăș” întregeste informația istorică despre activitatea protopopului. Însemnarea selectată poate evidenția o atitudine față de carte și de înstrăinarea ei. Evanghelia era atât de căutată și valoroasă încât a fost unul dintre subiectele discutate în Sobor.

Metoda indirectă de achiziționare a cărților românești se realiza pe două căi: prin donație și cumpărare. Donația era realizată din mai multe motive, dovedind devoțiune față de rit și unitate confesională în cadrul parohiilor. Cărțile erau însoțite de însemnări particulare ale cărturarilor în secolul al XVII-lea, apoi vom remarca mențiuni colective în secolele XVIII-XIX, prin prezența

³⁰ *Evangheliă învățătoare*, Deal, 1644, p. 1-15, apud Eva Mârza, Doina Dreghiciu, *Carte românească veche în județul Alba secolele XVI-XVII. Catalog*, Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, 1989, p. 33: „Vleat 1646 au cumpărat această carte jupânul Ștefan den Bălgrad și o au dat la svîntă besearica ounde iaste hramul sta Troița cea den jos șă fie de slujba svintei besearicii și drept spăsenia lui și drept pomană sufletul soției sale jupăna Maria și fiul lui Nicola și Constandin să fie de folosință Nastasica și Constandin. Acestor suflete împărăția cerului și o dat în zilele mitropolitului Ștefan și protopop Neacșu ot Bălgrad cum să fie neclătită den svîntă besearică iară cine să va ispiți să o ia de la svîntă besearică sau să o vînză să fie proclat de Dumnezeu și de la s(via)tîch otța 318. Ștefan Arhiepiscop. Amin”.

³¹ *Noul Testament*, f. 192v, apud Florian Dudaș, *Carte veche românească din Bibor secolele XVI-XVII. Catalog*, Oradea, 1977, nr. 41, p. 72-73: „Eu [...] Rusu din Sibiel [...] fiind tipograf cu ceilalți frați, anume Simion Ștefan, cu ajutorul lui Dsău am silit de o am tipărit”.

³² *Evangheliă învățătoare*, p. 1-5, apud *ibidem*, nr. 26, p. 88: „Roj(destva) Boj(ego) 1661 [...] Sava”.

³³ *Evangheliă învățătoare*, p. 787, apud *ibidem*, nr. 26, p. 88: „Roc boji 1684 luna mai fiind săbor mare în Bălgrad la mănăstire. Vlădica Varlaam cu toți protopopii țării veni înaintea săborului taș cu și Mihaiu Morariu cu popa Oprea din Lancrăm. Pentru rîndul acestei poucenii, zicînd că această poucenie ar putea fi al beserecii din Oarda dată pomană de la Maftai Vodă (?) din Țara rumânească pomană beserecii. Iară ocă pre ea n-au avut nici mărturie care să știe au cu jurămămînt să o poată lua. Iară popa Oprea și-au dat seama de la cine o au cumpărat; și cum au judecat Săborul să joare popa Oprea că această nu-i cartea bisericii din Oarda care su dat Matei Vodă ce iaste alta și-i cumpărată pre bani; Popa Oprea au stătutu gata și-au jurat înaintea Săborului; Săborul mare i-au dat cartea așa că de atunci înainte nime să nu-l poată mai pîrî nici să mai caute ce să o biruiască ca moșia lui cumpărată pre bani; pre această și-a dat scrisoare Săborului pe carte; cum să fie drept cu scrisoarea mîinii mele anul III luna deasupra. Popa Ioan din Vinț. Notarăș jurat Săborului Mare”.

³⁴ Eva Mârza, *Elite românești în capitala Principatului Transilvaniei în secolul al XVII-lea*, în *Tribuna*, nr. 211, 15 noiembrie 2002, p. 18-20; Ana Dumitran, Ioan Mîrcea, Gúdor Botond, *Noblețe prin cultură: Ioan Zoba din Vinț*, în *Apulum*, XXXVII/2, 2000, p. 10-19.

semnăturilor lăsate de oameni simpli care au intrat în posesia unei cărți din diverse motive. Cele mai multe însemnări sunt însoțite de mențiunea „pop” sau „popa”, dovedind autoritatea cultural-ecclesiastică din eparhie a preotului. *Evangelia* din 1644 este semnată „Pop Nicolae din Maierii Bălgradului”³⁵. Însemnări valoroase, datând din secolul al XVII-lea, găsim în *Noul Testament*. Exemplarul descoperit la Baia de Arieș³⁶ oferă informație despre donația de carte făcută de „Vladul Măcelarul”; în acest context sesizăm o altă categorie socială interesată de carte liturgică, fie în mod direct ca proprietar și donator, fie în mod indirect ca susținător financiar pentru achiziționarea *Noului Testament* de către parohie, motiv pentru care este menționat ca donator. Unitatea comunitară o remarcăm din însemnările în care o ediție de carte românească, achiziționată prin cumpărare sau donație, este menționată ca fiind a satului, cum este cazul *Noului Testament* donat bisericii din Cărpiniș³⁷. Informații înscrise pe ediții tipărite la București, cum este *Apostolul* de București (1683), confirmă legăturile culturale dintre țările române, putem vorbi de o comuniune culturală. În acest sens vom exemplifica două situații distincte de proprietate asupra cărții: exemplarul *Apostolului* din Ciugud, fiind o danie făcută bisericii satului de „Dulea dascăl ot Bălgrad”³⁸, și *Apostolul* din localitatea Ighiu³⁹, menționat ca proprietate a bisericii unite din localitate, dovedind unitatea confesională a comunității sătenești. Donațiile către biserici erau făcute pentru pomenirea donatorului, mențiune aflată pe un exemplar al lucrării *Poveste la 40 de mucenici* donată bisericii din Porumbacu de Sus⁴⁰. *Chiriadromionul* s-a păstrat în multe exemplare însoțite de însemnări valoroase, reconstituind itinerarul parcurs de tipăritură în comitat: exemplarul din Bărbant este o donație a lui „Boieriu Andras”⁴¹, exemplarul de la Daia Română este semnat de protopopul „Gheorghe Dăian”⁴², reprezentant al familiei de intelectuali, notari și protopopi din Daia⁴³, iar exemplarul din Cetea poartă semnătura protopopului „Nicolae Raț” din Bălgrad⁴⁴. Unul dintre motivele invocate în donațiile din secolul al XVIII-lea era „mila crăiască”: însemnarea îi aparține vicarului Ioan Iacob Aaron⁴⁵, implicat în mod direct în răspândirea cărților editate în

³⁵ *Evangelia cu învățătură*, Deal, 1644, p. 666 (lucrare citată la nota 2), apud Eva Mârza, Doina Dreghiciu, *op. cit.*, p. 34: „Scris-am eu din Maierii Bălgradului cându au fostu cursul anilor 1695 f(ebruarie) 11 zile”.

³⁶ *Noul Testament*, f. 239, apud *ibidem*, nr. 28, p. 92: „Această carte au pus Vladul Măcelarul pentru sufletul lui și al lui Androne Stan, Copăceanul Anca pre cine o va vinde preclat și anatima dă 318 oță vă Nichii eu Pop Dumitru Popa Necola 1668”.

³⁷ *Noul Testament*, f. de gardă, apud *ibidem*, nr. 43, p. 107: „Să să știe de această carte anume Testament că iaste al satului al Că(r)piniișului și al bisericii și nestrpinat să fie din besearica Căepinișului iară să știe că l-au legat acel testament Pătru Pahilie cu Avram Dărzul de pomană în Sibiu și s-au dat trei zloți pe legat să fie pomană, să pomenească popii la besearică”.

³⁸ *Apostol*, f. 3, apud *ibidem*, nr. 61, p. 131: „Acest sfânt Apostol l-am cumpărat cu 12 florinți de la Anghel Petru din Ciugud și l-am dăruit sfintei biserici de la Ciugud a neu(n)țiilor de pomenire în anul 1787 Aug(ust) 9. Smeritul și mult pă(că)tosul robul lui D(u)mnezeu Nicolae Dulea dascăl ot Bălgrad”.

³⁹ *Apostol*, cop. 1, apud *ibidem*, p. 134: „Proprietatea beserecii romano-unite din Ighiu Mare tipografiatu la annulu de la mintuirea lumi(î) 1683”.

⁴⁰ *Poveste la 40 de mucenici*, f. 8, apud *ibidem*, nr. 91, p. 152: „Această Cazanie să știe că o am cumpărat eu Metodie Moscat și o am dat la besearica Porumbacului de Sus dincolo de vale de către Popa Oprea. Pentru pomană să mă pomenească la sfinta liturghie. M(e)s(i)ța febr(uarie) 5 zile leat 1692”.

⁴¹ *Chiriadromion*, nr. 121, f. de gardă, apud *ibidem*, p. 177: „[...] Tot omul să știe cum această cazanie am cumpărat-o eu Boieriu Andras din Bărbant și am dat-o pomană la sfinta biserică din Bărbant de pomană pentru sufletul nostru”.

⁴² *Chiriadromion*, f. 103-107, apud *ibidem*, nr. 134, p. 187: „Această Păucenie este rămasă de răpăusatul în domnul protopop și notareș Pătru de la Daia acum este a fecorilor lui. Scris-am eu protopo Gheorghe Dăian în 1730 octomvrie 9 zile”.

⁴³ Eva Mârza, Doina Dreghiciu, *op. cit.*, loc. cit.

⁴⁴ *Chiriadromion*, nr. 125, f. 1-5, apud *ibidem*, p. 181: „Această sfântă Cazanie iaste a sfintei bisereci neunite din Cechea. Care s-ar ispiti a o înstreina de la sfântă biserică a Cechii ounul ca acela să fie el afurisit de 318 sfînți părinți. S-au scris prin mine Nicolae Raț protopop neunit al Bălgradului în anul 1794 iulie 10 zile”; Eva Mârza, *Protopopul Nicolae Raț și colecția de carte veche românească de la Biserica „Buna Vestire” din Alba Iulia*, în *Îndrumătorul pastoral*, VII, 1983, p. 123-125.

⁴⁵ Însemnare de pe *Penticostarion*, Blaj, 1768, f. 69r-75r: „Acest Penticostarion s-au dat din mila crăiască Bisearici omile din sat Mănărade [...] Bălgradului prin mine Iacob Aaron anul (1772)”; Iacob Mârza, *Activism și opțiune culturală în secolul XVIII: Ioan Iacob Aron*, în *Apulum*, XXV/1975, p. 351-359.

Tipografia Seminarului Arhidiecezan. Vom remarca, spre finalul secolului al XVIII-lea, o personalizare a semnăturilor din însemnări: „Scri-am eu popa Dimitrie, Drămbaru. Paroh neunit, 1788, martie, 31 de zile”⁴⁶ și „[...] scri-am eu, mai sus însămnat, Ciugud, Petru, cantor unit, ian. 18, anu 1775”⁴⁷.

Am analizat conținutul prefețelor urmând două coordonate, aplicate disociaț celor două centre, politica editorială și modul în care a influențat adresabilitatea cărții românești vechi și atitudinile față de carte desprinse din însemnări. Politica editorială a celor două tipografii care au funcționat în spațiul numit a cauzat formarea unor ideologii prin intermediul cărții, care în final pot influența mentalul colectiv. Vom sesiza o îmbinare tematică dispusă ordonat sau aleatoriu în cazul prefețelor albauliene și o abordare unitară, cu o destinație precisă în prefețele blăjene. Redactarea diferențiată a prefețelor cărților românești vechi din cele două centre culturale se justifică prin perioada diferită de timp în care au fost tipărite, prin destinația cărților și prin nivelul pregătirii editorilor sau autorilor prefețelor.

Însemnările de pe filele cărților românești, prin conținutul lor, dau posibilitatea stabilirii finalității urmărite de erudiți: este cartea formatoare de ideologii în spațiul românesc? Unele însemnări sunt anonime: „Ispitii condeiu ca să văd cum scrie și scrie foarte bine și ușor”, altele sunt semnate: „Scri-am eu Ionu, popa Deal [...] și lităra și pântru îndeprindere”⁴⁸. Însemnările relevă preocupări livrești ale cărturarilor din mediul rural și urban: dascăli, dieci, cantori, preoți. Putem sublinia că scopul urmărit, în ceea ce privește cartea românească, s-a concretizat prin locul oferit cărții românești în societate.

TEODORA ANCATEU

ATTITUDES TOWARDS THE ROMANIAN OLD BOOK IN THE COUNTY OF ALBA INFERIOARĂ DURING THE 17TH-19TH CENTURIES. PRELIMINARIES

SUMMARY

The present study strives to outline a possible process of awareness rising through an editorial policy, following the typographical production of the two Transylvanian cultural centres: Bălgrad and Blaj, which were under two types of western influences: Calvinism and Catholicism. The forewords of books identify the aims of the editorial boards, i.e. to establish the readership addressed by the production of books. The books, once they have reached the readers, allowed the shaping and introduction of some opinions and attitudes towards books, as well as towards daily life. Eventually books contributed to the shaping of mentalities.

The method of perceiving the editorial message, through attitudes and mentalities initiates a three-fold inquiry, concerning the editorial policy, the authors of the written messages, represented by forewords and the finality attained by the editorial message in the society through book notes. The addressability of the editorial message aimed at through the perspective of princely, metropolitan and bishopric policy makes us carry out an analysis of the political and cultural life of the two editorial centres, anchored in an a cultural and spiritual activity during the XVIIth and XIXth centuries within the space under discussion.

The princely court was interested in accepting the Calvinistic dogmas by the Alba-Iulia society, and implicitly by the Transylvanian one, and the Greek-Catholic Bishopric intended to strengthen its position, very difficultly acquired, by using books as well. The Transylvanian princes of the Rakóczy and Apafi families had a western, Calvinistic-oriented background, and consequently one of their cultural preoccupations was the translation of cultic books into national languages. Romanian cultic books and Romanian books aimed at educating the people were published. Among the cultic books we may mention

⁴⁶ *Strastnic*, Blaj, 1753, p. 13-32, apud Doina Lupan, Lucia Hațeganu, *Carte vechi românească în Biblioteca Muzeului de Istorie din Alba Iulia*, I, în *Apulum*, XVII/1974, p. 370.

⁴⁷ *Apostol*, București, 1683, f. 55, apud *ibidem*, p. 376.

⁴⁸ Apud Eva Mârza, Doina Dreghiciu, *op. cit.*, p. 41.

The Gospel with Teachings, The New Testament and the Psalms. The books inserted were cultic books, but also books aimed at the spiritual edification of the Christian practitioners, who read or listened to the reading of the Bible during religious service. The mainly educational books were usually the ABC-book and the Calvinistic Catechism, very concise and well organised. The princely court dominated the printing activity though the Calvinistic superintendents, permanent supervisors of the Orthodox Metropolitan Church.

The printing House in Blaj, supported by the Greek-Catholic Bishopric published cultic books and books for the education of students. The books necessary for the teaching process were ensured not only by the printing house in Blaj, but also by the publishing houses in Vienna and Buda. In Blaj there was a deep-toned idea concerning the education extended to the level of the whole society through editorial production, ever closer to the lay reader.

The analysis of the content of forewords is differently applied to the two centres, in line with the editorial policy and the way in which this had influenced the addressability of the old Romanian books, as well as attitudes and mentalities towards books, as relevant form notes. The editorial policy of the two publishing houses that functioned within the space under discussion contributed to the shaping of attitudes through books, which eventually may influence the collective mind. The notes and texts of the forewords are mainly aimed at expressing whether the attitudes may bring testimony in the process of the shaping of collective mentalities. The content of the notes reveal bookish preoccupations of the scholars in towns and villages: teachers, clerks, and psalm readers, priests. On the basis of the information in the forewords we may point out that the aim materialised in the place assigned to the Romanian books in a society committed to the acquisition of Romanian books editions, starting from particular cases to community-level ones.